

מבעד לאבן הקרה

פואמת יואב

לקדושי אלקנה

חיבר:

שילה הרשושנים

אבא של סגן יואב הי"ד

סגן יואב הרשושנים הי"ד

נולד בי"ג באלול תשל"ב (23.8.1972)

נהרג בקרב בין ריחן וסוג'וד בדרום לבנון, בל"ו בשבט תשנ"ד (7.2.1994)

על הפואמה

זה קרוב לחמש-עשרה שנים שאני מלווה את בני, יואב הי"ד, בדרכי ארצנו ובדרכי אמונתו. יום-יום, שעה שעה, שהוא חי איתי, בראשי ובלבי, הולך אתי לאורך כל הדרך.

כל פעולות ההנצחה שעשינו, אשתי נורית שתחי' ואני, והן רבות, ולא אמנה אותן כאן, היו מנקודת מבט אחת ויחידה, אליה הגענו לאחר מחשבה וחשיבה משותפת עם אחותו, אָחיו, שאר בני-משפחתו, חבריו, פקודיו ומפקדיו. במילים אחרות, "הכנסנו" את יואב לראשנו, וראינו הכול מנקודת מבטו.

קל היה לי הדבר, כיוון שהחינוך שאני קיבלתי, ואותו הענקנו, נורית ואני, לצאצאינו היה דומה מאוד. במיוחד נכון הדבר לחינוך מעשי, בו אתה נדרש גם לקיים את הדברים בהם אתה מאמין. כך שקל היה "להכניס" את יואב לראש ולקבל החלטות.

מדי יום שישי נוהגים אנו, נורית ואני, לעלות לקברו של יואב הי"ד ולהתייחד עמו, ולו לדקות ספורות. ביושבי שם, על הגדר הנמוכה הצמודה ל"כרית הראש" שעל קברו, מנסה להתקשר ליואב שלי, משיח במחשבותי, משוחח עמו, ומקבל חיזוק לשבוע נוסף.

הכרתי את יואב היטב, אם כי דברים נוספים רבים התגלו לי רק לאחר נפילתו בקרב, בין אם בשיחות עם בני-המשפחה, חבריו ורעיו מהצבא. אני יכול להעיד כי הכרתי את עולמו הגשמי של יואב, זה של העולם הזה. בשלב מסוים, ואיני יכול לציין זאת במדויק, אך נדמה שזה קרה ביום הזיכרון לחללי מערכות ישראל החל ב-ד' באייר תשס"ה, לפני כשלוש שנים, רציתי פתאום להכיר גם עולמו העכשווי של יואב, זה של העולם הבא. מעולם לא חלמתי, לפחות לפי מיטב הכרתי וידיעתי (מבלי להתייחס להיבטים אחרים שמציינים זאת הפסיכולוגים העוסקים בנושא), ובוודאי שלא על יואב. גם איני מבקש להכירו דרך חלום. החלטתי ל"עבור" אליו, ולו ל"ביקור קצר".

אישיותו, מעשיו, יחסו לזולת ודרך נפילתו ציינו לי את הכיוון בו אני אמשך מרגע ש"רגלי" תדרוכנה בעולם ההוא. היה ברור לי גם באיזו שכונה אמצאהו, בהפוך למשל: "אמור לי מי חבריך, ואומר לך מי אתה".

עברו כשלוש שנים, ארזתי את נשמת, לקחתי את צקלוני, "נפרדתי" מהסובב אותי כאן, בעולם הזה, ויצאתי לשוטט בעולמות רחוקים. בדיוק כמו הנביאים ישעיהו, יחזקאל, דניאל וחבריהם. אלא שהם הובאו לשם, ואני נסעתי לשם, מיוזמתי.

חדרתי לשם מבעד לאבן הקרה המכסה את קברו. משם המראתי כלפי מעלה. ואכן מצאתי אותו, את יואב שלי. בדיוק כמו שדמיינתי לעצמי. באותה סביבה, עם אותם ידידים וחברים. מחליף מילה עם זה, מתדיין עם אחר, ובמיוחד קרוב לבורא עולם.

חזרתי משם מעודד ומאושר, ועם רצון לשתף אחרים במסעי. החלטתי להעלות זאת על הכתב כפואמה. הפואמה "מבעד לאבן הקרה" היא שילוב של דברים שאמר לי יואב, יחד עם תחושות שלי ותפילותינו המשותפות.

הוספתי הערות להבהרת דברים שלאנשים מסוימים יראו בלתי ברורים, או ללא הקשר, וכן מראי מקומות.

סקירת הפואמה

הפואמה עומדת על אדני המסורת. מבוססת על קטעי פסוקים ומדרשים ממקורות היהדות, מהתנ"ך, מהש"ס, מן המדרשים, עד לשירים שנכתבו בדורות האחרונים.

הפואמה נפתחת באירוע המתרחש ביום הזיכרון לחללי מערכות ישראל, עת עולים מאות לפקוד את קברו, ומלפני מספר שנים גם את קברם של חללי אלקנה הנוספים. ביום זה יורדת נשמתו של יואב למקום קבורתו לקבל את אורחיו.

היא נמשכת בסקירה קצרה של מהלך חייו, ודרך נפילתו, ומתארת את "קבלת הפנים" שנערכה לו עם הגיעו לעולמו החדש, וה"יחידות" שלו עם הקב"ה.

בשלב מסוים, לפני כשמונה שנים, החלו להצטרף אל יואב חברים נוספים מאלקנה, אחים לגורל, שנפלו בקרב, בפעולות טירור או בעת שירותם. רובם קבורים (פיזית) בסמוך לו בבית-העלמין באלקנה, ויש גם באיתמר ובפתח-תקווה.

הפואמה מסתיימת בתפילה לקב"ה שישמור על עם ישראל, ומצפה בכיליון-עיניים לבואו של המשיח ולגאולת עם ישראל.

מִבְעַד לְאָבֹן הַקָּרָה

(פואמת יואב¹ לקדושי אלקנה²)

וְשׁוֹב הָאֲדָמָה רוֹטְטֶת. הַלְמוֹת פְּעָמֵי הַצּוֹעֲדִים מְעֲלֵי נְשִׁמְעַת!
מִרְעַד הָאָבֹן וְזַעְזוּעִיָּה הֵם צְלֻזִילֵי פְעֻמוֹנִים מְקִיֲצֵי נִרְדָּמִים³,
כְּמוֹ קוֹל קוֹרָא לִי לְבוֹא⁴. מֵה-יָפוּ פְעָמֵיכֶם בְּנֻעְלִים⁵.
אֲזַ נְתַקַּת נְשִׁמְתִי מִמוֹשְׁבָה לֵיד כֶּסֶא הַכְּבוֹד,
וְיִרְדַּת לְחֻלְקַת יוֹאֵב⁶, וְנוֹפַחַת שׁוֹב בְּעֻצְמוֹתַי.

א"ך⁷ שְׁנִים אֶסוּבָּה בְּגִנְךָ⁸,
מוֹדַד בְּשַׁעֲלֵי אֶרְכָּה וְרַחֲבָה שֶׁל נְחֻלְתְּךָ⁸.
אֶסוּבָּה בְּאַהֲבָה נִפְשִׁי⁸.
בְּפֶתַח-תְּקוּהָ⁹ מִרְחֹם קִרְאֵתְנִי,
לְעֵמֶק עֶכוֹר בְּגִיָּא צְלֻמּוֹת עֶקְדַתְנִי¹⁰.
וּבִתְוֹךְ, נִקְדוֹת¹⁰ - בְּרִדּוֹת¹⁰ וְאֲדַמּוֹת.
חֲנֹךְ לְנוֹעַר¹¹ מֵאֶלְקָנָה שְׁבִישׁוֹמְרוֹן,
הַמִּשְׁךְ בְּ"קִרְיַת-נוֹעַר"¹² שְׁבִיקְרִיָּה לְמֶלֶךְ רֵב.
אוֹר צִיּוֹן מ"אוֹר עֲצִיּוֹן"¹³ הַסִּפְגָּתִי,
סִפְרָא וְסִיפָא בְּפִנְיַמִּיָּה הַצְּבֵאִית¹³ הַעֲצֻמְתִּי.
קִצִּין הֵייתִי לְךָ, חוּבֵשׁ¹⁴ כְּמִתָּה אֲדַמָּה,
עַד אֲשַׁכִּיר מִדָּם חֻלְלִים¹⁵ בְּיוֹם לְכַתִּי.

דֶּרֶךְ קִשְׁתּוֹ אוֹיֵב, וְיִצִּיבִנִי כְּמִטְרָה¹⁶.
אֵתָה ה' עֲשִׂיתָ אֲשֶׁר זָמַמְתָּ, בְּצַעֲתָ אִמְרַתְךָ¹⁷.
הִרְגַת בְּיוֹם אַפְךָ, טִבְחַת - לֹא חִמַּלְתָּ¹⁸!
רְאֵה ה' וְהִבִּיטָהּ, לְמִי עוֹלַלְתָּ כֹּה¹⁹!?

גַּם הַיּוֹם, יוֹם הַזְכָּרוֹן לְחֻלְלֵי מַעֲרֻכוֹת יִשְׂרָאֵל וּפְעֻלוֹת הָאִיבָה²⁰,
כְּמוֹ בְכוֹ בְּשִׁבְטֵי תִשְׁנָה²¹, יוֹם הַלְדָתִי לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא²¹,
יוֹם בּוֹ הִלְכַתִּי בְּגִיָּא צְלֻמּוֹת. לֹא יִרְאֵתִי, כִּי ה' הִיָּה עִמָּדִי²².
יוֹם בּוֹ נוֹלַדְתִּי לְגַנְזֵי מְרוֹמִים²³, מִחֻץ שְׁנוֹן²⁴ צְנוּף כְּדוֹר²⁵, מִפְּלַח²⁶ כִּיִּתַד לְרִקְהָ²⁷.
גַּם בְּיוֹם זֶה, וּמֵאֲזַ כְּבָר חֲמֵשׁ-עֶשְׂרֵה שָׁנָה, נְשִׁמְעַת הַלְמוֹת צְעָדִים.
גַּם בְּעוֹדִי בְּפִרוּזְדוֹר, עוֹלָמִי הַקּוֹדֵם, מִמִּתִּין לְטִרְקֻלִין²⁸, חָגְגוּ לִי יוֹם הַלְדָתִי,
אֲךְ אֲזַ, זֶה הֵיָה מִדֵּי שָׁנָה בִּי"ג בְּאֶלּוּל¹.

זוֹכֵר אֲנִי אֵת מוֹעֵד עֲלִיתִי לְכָאן,
עַתָּה בָּא ה', הַנִּשְׁרָר גְּדוֹל הַכְּנָפִים²⁹, שְׁבֵר אֵת אֶרֶז הַלְבָנוֹן³⁰,
לְקַח צִמְרָתוֹ, וְיִוְצִיָּאָהוּ אֶל זְבוּל³¹ עֲרֻבוֹתָיו³², וְיִרְקִידָהוּ³³.

וְאָרְאָה אֶת הַכְּרוֹבִים, הַשְּׂרָפִים וְהָאֲרָאִים - כָּל חַיּוֹת הַקֹּדֶשׁ³⁴:
מִכָּאֵל - הַשֵּׁר הַגָּדוֹל³⁵, גְּבִרְיָאֵל - לְבוּשׁ הַבַּדִּים³⁶, רַפְּאֵל וְאוּרִיאֵל³⁷.
וַיַּחַד עִמָּם קִבְּלוּ אֶת פְּנֵי רַבִּים - מַלְאָכִים וְנַבִּיאִים,
תְּנַאִים וְאַמּוֹרָאִים, גְּאוּנִים וְחַכְמִים, רֵאשׁוּנִים וְאַחֲרוּנִים,
וּבִינֵיהֶם רַבִּי יִשְׂרָאֵל מְרוֹזְזִין³⁸ שְׂאֲנֵי נֶצֶר מִטְּעִיר³⁹,
סוֹפְרִים וּמְשׁוֹרְרִים, מַצְבֵּיאִים, גְּבוּרִים וַיְגִיעֵי-כַפַּיִם⁴⁰,
הוֹשִׁיבוּנִי בְּשִׁלְחָנָם כְּצֶלֶף⁴¹ בְּכַתֵּל מִקְדָּשׁוֹ⁴². מֵה-טִבּוֹ אֶהְלִיךְ ה'⁴³.

מִכָּלֵם זְכוֹרִים לְטוֹב⁴⁴ בְּמִיחַד לְוִלְאָנוֹס וּפְפוּס⁴⁵,
הַרוּגֵי לוֹד מִמַּסְכַּת תַּעֲנִית, הַרוּגֵי הַמְּלָכוֹת,
אֱלוֹ שְׂאִין כָּל בְּרִיָּה יְכוֹלָה לַעֲמֹד בְּמַחְצָתָם!⁴⁶
הֵם הוֹלִיכוּנִי כְּאֵחַ לְרַקִּיעַ הָעֲלִיוֹן עִם שְׂאֵר קְדוּשֵׁי יִשְׂרָאֵל וּמְלֹאכֵי-הַשָּׁרֵת,
מַחְלִיפִים אֶת מְדֵי הַצָּבָא הַמְּשַׁכְּרִים⁴⁷ מִדָּם⁴⁸ בְּבִגְדֵי מְלָכוֹת⁴⁹,
לַפְּגִישָׁה עִם בּוֹרָא עוֹלָם, וְהוּא שׂוֹאֲלָנִי לְנוֹכְחוֹתֵי בְּגָנוֹ.
וְאֲנִי מְשִׁיב: "כְּמוֹפֶת הָיִיתִי לְרַבִּים, וְאַתָּה מַחְסִי-עַז"⁵⁰.
וְהוּא עוֹנֶה לִּי: "קְדַשְׁתָּ אֶת שְׁמִי בְּעוֹלָם, קְדַשְׁתָּ אֶת שְׁמִי גַם בְּשְׁמֵי מְרוֹם"⁵¹.
וְאֲנִי מַפְלֵל: "בְּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מְלָכוֹתָ לְעוֹלָם וָעֶד"⁵²!
לְפַתַּע נִדְמוּ הַקּוֹלוֹת, שְׁקֵט⁵³ נֶסֶךְ, שְׁלוֹה בְּאַרְמְנוֹתָיו⁵⁴,
וְקוֹלוֹ שֶׁל הַחַזָּן מִבְּקִיעַ אֶת הָאָבֶן: "אֵל מְלֵא רַחֲמִים"⁵⁵.
אֲזַ נִפְתַּחִים שְׁעָרֵי הַכְּדָד שְׁבִג־עֶדֶן⁴⁹, וְאֲנִי יוֹצֵא מִבְּעַד פְּרָגוּדֵי עֲנִי-הַכְּבוֹד⁵⁶,
מִשְׁגִּיחַ מִן-הַחֲלָנוֹת, מִצִּיץ מִן-הַחֲרָכִים⁵⁷,
רְכוּב עַל קַרְנֵי הַשְּׁמֶשׁ הַמְּפִזְזוֹת וּמִתְעַנֵּג, וּמִבֵּין עֶפְאִים⁵⁸ חוֹזָה בְּאוֹרְחֵי.
הָיִיתִי יְחִיד, אֶשְׁכַּר⁵⁹ אֶלְקָנָה לְאֵלִקִּים - "הַרְשׁוּ", בְּחֻלְקַת יוֹאֵב⁶⁰.
לְפַתַּע הַפְּכָתִי בְּכוֹר. נִקְרָאתִי לְלֶדָה חֲדָשָׁה.
אַחַר שְׁמוֹנֶה שָׁנִים, עָלָה לְמְרוֹם אֲרִיאֵל⁶¹.
קָצִין בְּצִנְחָנִים, אוֹתוֹ אֲנִי מַחֻבָּב⁶².
חֲרַף נִפְשׁוֹ⁶³ בְּחַיָּו, כְּפֹלָא הָיָה בְּעֵינָיו,
וְהוּא שׂוֹאֲלָנִי: "הֲתֵמִיד זֶה כֵּךְ!?"
וּמֵאוֹתָה עַת גְּבִרָה עֲצַמַת הַלְמוֹת הַצְּעֵדִים, וְתִדְרֹוֹתָם תִּכְפֶּה.

לֹא עָבַר זָמַן רַב וְהִרְקִיעַ הוֹמָה,
וְקוֹל שִׁירָה וְנִעִימַת גִּיטְרָה עוֹלִים בְּאֲזָנֵי.
שְׂרָפִים מִמַּעַל מִבְּקָשִׁים אֲדַמּוּנִי, יִפֶּה עֵינַיִם וְטוֹב רֵאִי⁶⁴ -
אֶת נוֹעַם⁶⁵. לְבִי בּוֹ וְאֵלָיו. כְּפִטִישׁ יִפְצֹץ סִלְעַ⁶⁶.
וְהוּא מוֹרָה כִּי יוֹסֵף⁶⁷ הוֹשֵׁם לִפְנֵי כְּשָׁנָה אֵל בּוֹר⁶⁸ אֵיתָמָר,
וְאֲנִי שׂוֹאֵלוֹ: "לֹא טְעִיתָ?"
וְלִמְתַּחַם פְּתַח-תְּקוּהָ, עָלָה בְּסַעְרָה בְּרֻכָב אֵשׁ⁶⁹,
בוֹעֵר כְּרִשְׁפֵי אֵשׁ שְׁלֵה־בְּתִיָּה⁷⁰,

נועם⁷¹ מהשריון. "זֶה הַגּוֹן⁷²?!"
מְלֹאכְיוֹ רוּחוֹת, מְשַׁרְתִּיו אֵשׁ לְהִט⁷³.

וּכְאֵלוּ בְּכֶךְ לֹא דִי,
דִּיר חֲדָשׁ לְחֶצֶר-הַמּוֹת⁷⁴ הַגִּיעַ.
אֵילָן⁷⁵ שְׁנַגְדֵּעַ, כְּרַע, נָפַל שְׁדוּד⁷⁶,
עַת הַבֵּלֵג⁷⁷ שְׁאוֹן לְבוֹ וְנָדַם, אוֹחֵז כְּדוֹר בְּיָדוֹ⁷⁸,
וְהוּא שׁוֹכֵב לְשִׁמְאֵלִי⁷⁹, וּמְאִיר⁷⁵ כְּמִשְׁוֹאָה⁸⁰ מְחַשְׁכֵי תְהוֹמוֹת⁸¹.

אֶת בֵּר-הַמְצוּהָ חֲגַגְתִּי כְּאֵן לְפָנַי כְּשִׁנְתִּים⁸².
בְּדַרְשֵׁתִי הִסְתַּכְּלֵתִי כְּלָפִי כִּסָּא הַכְּבוֹד, וְאֶתְחַנֵּן:
"אֵל עוֹרֶךְ דִּין⁸³, הָאוֹחֵז בְּיַד מִדַּת מִשְׁפָּט⁸⁴, אֶל-תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל-נְעָרֵינוּ⁸⁵!
לָמָּה ה' יַחְרֶה אִפְךָ בְּעַמְּךָ⁸⁶? עַד מָתִי? עֲנֵנִי לְתַפְלֵתִי⁸⁷!"
וְהוּא עוֹנֶה לִּי: "ה' צָדִיק יִבְחֶן⁸⁸,
יַרְדֵּתִי לְגַנִּי, לְעֲרוּגוֹת הַבְּשָׂם, לְלִקֵּט שׁוֹשְׁנִים⁸⁹.
וְאֲנִי: "בָּאתִי לְגַנֵּךְ דוּדִי, בְּצִלְךָ חֲמֵדִתִּי וַיִּשְׁבַּתִּי⁹⁰.
אֲנִי לְדוּדִי וְדוּדִי לִי, הִרְעָה בְּשׁוֹשְׁנִים⁹¹.

וְכַעֲבֹר כְּשִׁנְתִּים, בְּרֵאשׁ-חֲדָשׁ אֲדַר⁹², לְקִרְאֵת יָמֵי הַפּוֹרִים,
שְׁחוּגָגִים אֲנוּ כְּאֵן, בְּשִׁפְרִירוֹ⁹³ שֶׁל מְקוֹם, כִּי זָכְרָם לֹא-יִסוּף מִזְרַעְנוּ⁹⁴,
וְהוּא יִשְׂאֵר מִכָּל הַחַגִּים⁹⁵, גַּם לְאַחַר בּוֹא מְשִׁיחֵנוּ,
רוֹאֶה אֲנִי אֶת שְׁלֹשֶׁת הָאֲבוֹת, וּמִשָּׁה וְאַהֲרֹן,
כָּל הָאֲשֵׁפִיזִין⁹⁶, הֲלֹא הֵמָּה שְׁבַעַת הַרוּעִים⁹⁷, נְסִיכֵי אָדָם⁹⁸,
תְּנָאִים, אֲמוֹרָאִים וְשְׂאֵר רַבָּנִים וְחֻכְמַיִם טְרוּטֵי עֵינַיִם⁹⁹,
שׁוֹקְלִים וְטָרִים¹⁰⁰ בְּסִגְיָה עִם רוּעֵי¹⁰¹ הַנַּעַר, הַשׁוֹכֵן בְּדִיּוֹטָה הַתַּחְתּוֹנָה¹⁰²,
שֶׁהַפְּסִיק תְּלַמּוּדוֹ בִּישִׁיבָה שֶׁל מְטָה¹⁰³, וְעֵלָה לְזוֹ שֶׁל מְעָלָה¹⁰⁴.
וְכִלֵּי זַעֲקָה לְרַבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם:

"חֲרַב עַל רַעִי¹⁰⁵?! גִּנָּךְ מְלֹא שׁוֹשְׁנִים! הִתְקַטַּף אֶת כָּלָם?!"
מֵעַתָּה הַלְמוֹת הַצְּעָדִים מִתְעַצְמָת יוֹתֵר,
עַד כִּי אֵינְנִי יָכוֹל יוֹתֵר לְסַבְּלָה, לֹא עוֹד!
שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל, שְׁמֹר שְׂאֵרֵי יִשְׂרָאֵל¹⁰⁶!

לְפַתַּע פְּתָאִים מִתַּחְלָפֵת הַלְמוֹת הַצְּעָדִים בְּמִשְׁק רֵיחַ כְּנָפִים,
וּמְלֹאכֵים חוֹפְזִים וְחִיל וּרְעֵדָה אוֹחֲזִים¹⁰⁷,
דוֹאִים וּמְהַלְכִים עַל-כְּנָפֵי-רוּחַ¹⁰⁸, כְּשִׁרְפִים מִמְעַל לְכַנְפֵי הַשְּׂכִינָה¹⁰⁹,
וּבִינוֹתָם מְעוֹפְפִים מְנַחֵם, שִׁילָה, יְנוּן וְחַנְנִיָּה¹¹⁰, רִיחָנָם¹¹¹ שֶׁל מְשִׁיחַ,
כְּנָשְׂרִים עַל גּוֹזְלֵיהֶם מְרַחְפִים¹¹².
וְכִלֵּי צַעֲקָה: "מְהָרוּ, מְהָרוּ!"

וְנִשְׁמַתִּי מִבְּרַכַת יְהוָה, וּפִי מִלֵּא שִׁירָה, וּלְשׁוֹנִי רִנָּה,
 וְשִׁפְתוֹתַי שִׁבַּח¹¹³, וְאָנִי סוֹגֵד¹¹⁴ לְמִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם,¹¹⁵ מִתְּפַלֵּל, וּלְשִׁמְךָ מִזְמֶר¹¹⁶:
 "שִׁמְחֵנִי כִּימוֹת עֲנִיתַנִּי"¹¹⁷ וְהֶעֱלָה אֲרָכָה לְעַבְדְּךָ¹¹⁸,
 עַד-אֲנָה תִסְתִּיר אֶת-פְּנֵיךָ מִמֶּנִּי? עַד-אֲנָה תִשְׁפַּחֲנִי נֶצַח¹¹⁹?
 אֵל מִסְתַּתֵּר בְּחִבּוּיוֹ¹²⁰, הֲלֹא שָׁלְמוּ יָמַי אֲבֵלִי¹²¹?!
 אוֹחִילָה לָךְ, אֲחַלָּה פְּנֵיךָ¹²², אֵל נוֹרָא עֲלִילָה¹²³, הַמְצִיא לָנוּ מְחִילָה,
 מִיכָאֵל שֶׁר יִשְׂרָאֵל¹²⁴, אֲלֵיהוּ וְגִבְרִיאֵל¹²⁵ - בְּשָׂרוֹ נָא הִגָּאֵלָה¹²⁶!
 אֲתַתִּי¹²⁷ לְחִלוֹת פְּנֵיךָ, מִשְׁגֵּב לְעַתּוֹת בְּצָרָה¹²⁸, אֵל תִּשְׁיַבֵּנִי רִיקִם מִלְּפָנֶיךָ¹²⁹.
 בְּגִלְל בְּנֵינוּ תוֹשִׁיעַ בְּנִים, וְתִבְיֵא גְאֻלָּה לְבָנַי בְּנֵינוּ¹³⁰.
 שׁוֹב לְבַצְרוֹן¹³¹, קִבֵּץ נְדָחֵי עַמְּךָ¹³² וְהִזְרַח לָנוּ שְׁמֶשׁ צְדָקָה¹³³.
 אֲבִינוּ מִלְכָּנוּ, פֶּתַח שַׁעֲרֵי שָׁמַיִם לְתַפְלֵתָנוּ¹³⁴,
 קִבֵּל שׁוֹעֲתֵי וְשִׁמְעַ צַעֲקוֹתֵי¹³⁵, אֵל-תַּעֲלֵם אֲזַנְךָ¹³⁶, הֲאֲזִינָה קוֹלִי בְּקִרְאֵי-לָךְ¹³⁷!
 עֲלֵה הַשַּׁחַר¹³⁸, בָּא זְמַן הִגָּאֵלָה¹³⁹, עֲתָה הַחִישָׁנָה¹⁴⁰,
 יְבוֹא שִׁילָה¹⁴¹! יְבוֹא הַמְּשִׁיחַ יְבוֹא¹⁴²!"

חיבר, האיר והעיר הערות: שילה הרשושנים, אבא של סגן יואב ה"ד

¹ סגן יואב הרשושנים הי"ד, בן שילה ונורית, נולד בפתח-תקווה, בי"ג באלול תשל"ב (23.8.1972), נהרג במארב מחבלים בעומדו בראש כוח סיור לפתיחת ציר בדרום לבנון, ביום שני כ"ו בשבט תשנ"ד (7.2.1994). בן 21 וחצי היה בנופלו. נטמן בחלקה הצבאית בבית-העלמין באלקנה.

² חמשת הרוגי אלקנה במערכות ישראל ובפעולות טרור, ראה בהערות להלן.

³ מתוך תפילת "נשמת כל חי" הנאמרת בשבתות ובימים טובים.

⁴ מתוך השיר "קול קרא והלכת" של חנה סנש: "קול קרא והלכתי, הלכתי - פי קרא הקול".

⁵ "מה-יפו פעמיך בנעלים", שיר השירים ז' ב'.

⁶ "ויאמר אל עבדיו ראו חלקת יואב אל ידי", שמואל ב' י"ד ל'.

⁷ א"ך בגימטריה 21.

⁸ גנך, נחלתך, שאהבה נפשי - כינויים לארץ-ישראל.

⁹ "ונתתי לה את-כרמיה משם, ואת-עמק עכוך לפתח תקוה, וננתה שמה פימי נעוריה . . .", הושע ב' י"ז.

¹⁰ "עקדים, נקדים וברכים", בראשית ל"א י"ב.

¹¹ "הנך לנער על-פי דרכו", משלי כ"ב ו'.

¹² יואב למד ב"קרית נוער" בירושלים בשנים 1985-1986, בכיתות ז' וח'.

¹³ יואב למד בישיבת "אור עציון" שבמרכז שפירא, ובמקביל בפנימייה הצבאית התורנית לפיקוד הצמודה לישיבה, בשנים 1988-1990, בכיתות י"ב-ב.

¹⁴ חובש כמתה אדמה - דו-משמעי. יואב, בנוסף להיותו קצין, מפקד צוות ביחידת החבלה של חטיבת הצנחנים (הפלחה"ן), בהכשרתו הוא היה גם חובש קרבי.

¹⁵ "אשכיר חצי מדם וחרבי תאכל בשר, מדם חלל ושביה מראש פרעות אויב", דברים ל"ב מ"ב.

¹⁶ "דרך קשתו כאויב", איכה ב' ד', "דרך קשתו, ויצביני כמטרא לחץ", איכה ג' י"ב.

¹⁷ "עשה ה' אשר זמם, בצע אמרתו אשר צנה מימי-קדם", איכה ב' י"ז.

¹⁸ איכה ב' כ"א.

¹⁹ איכה ב' כ'.

²⁰ חל בד' באייר.

²¹ יואב הי"ד נהרג בכ"ו בשבט תשנ"ד.

²² "גם כי-אלך בגיא צלמות, לא-איךא רע, כי-אתה עמדי", תהילים כ"ג ד'.

²³ אוצר נשמות הצדיקים.

²⁴ "חצי גבור שנונים", תהילים ק"כ ד'.

²⁵ "צנוף יצנפך צנפה, כדור, אל-ארץ רחבת ידים, שמה תמות", ישעיה כ"ב י"ח.

²⁶ "עד יפלח חץ כבדו", משלי ז' כ"ג; "כפלח הרמון רקתך", שיר השירים ד' ג'.

²⁷ יואב נהרג מפגיעת כדור ברקתו. "ותקח יעל אשת-חבר את-יתד האהל . . . ותתקע את-היתד ברקתו", שופטים ד' כ"א.

²⁸ "רבי יעקב אומר, העולם הזה דומה לפרוודור בפני העולם הבא. התקן עצמך בפרוודור, כדי שתפגיס לטרקלין", מסכת אבות פרק ד' משנה ט"ז.

²⁹ "ואמרת: כה-אמר ה' אלקים, הנשר הגדול, גדול הכנפים ארך האבר מלא הנוצה אשר-לו הרקמה, בא אל-הלבנון ויקח את-צמרת הארז", יחזקאל י"ז ג'.

³⁰ "קול ה' שבר ארזים, וישבר ה' את-ארזי הלבנון", תהילים כ"ט ה'.

³¹ כינוי לבית-המקדש, וכן הרקיע השביעי; "בנה בניתי בית זבל לך, מכון לשבתך עולמים", מלכים א' ח' י"ג.

³² ילקוט שמעוני, יחזקאל, פרק א, רמז שלט: "אמר ריש לקיש: 'שבעה רקיעים הם, ואלו הם: וילון, שחקים, רקיע, זבול, מעון, מכון, ערבות. . . זבול - שבו ירושלים והמקדש והמזבח בנוי, ומיכאל שר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן בכל יום שנאמר בנה בניתי בית זבל לך. . . ערבות - שבו צדק ומשפט צדקה וגנוזי חיים וגנוזי שלום וגנוזי ברכות ונשמתם של צדיקים ורוחות ונשמות העתידים להבראות וטל שעתיד הקב"ה להחיות בו את המתים".

³³ "וירקידם כמו-עגל, לבנון ושריץ", תהילים כ"ט ו'.

³⁴ "שינוי שמות המלאכים על שם מעלותם היא, ולפיכך נקראים חיות הקודש והם למעלה מן הכול: אופנים ואראלים וחשמלים ושרפים ומלאכים ואלוהים ובני אלוהים וכרובים ואישים. כל אלו עשרה השמות שנקראו בהם המלאכים, על שם עשר מעלות שלהם הם", משנה תורה לרמב"ם ספר המדע, הלכות יסודי התורה פרק ב' ז'.

³⁵ "ובעת היא יעמד מיכאל השר הגדול, העמד על-בני עמך", דניאל י"ב א'.

³⁶ לבוש הבדים הוא גבריאאל, כפי המוזכר במדרשים: בראשית רבה פרשה כ"א, ובזוהר הקדוש שמות רל"א א'. יומא דף ע"ז עמוד א', רש"י: לבוש הבדים. הוא גבריאאל בספר דניאל.

³⁷ מיכאל, גבריאאל, רפאל ואוריאאל - הם המלאכים המלווים את הקב"ה מארבעת הכיוונים. הם שרי המרכבה, שומרי ישראל, מימיני מיכאל ומשמאלי גבריאאל ומלפני אוריאאל ומאחורי רפאל, ר"ת גמ"א. "כשם שברא הקדוש ברוך הוא ד' רוחות וכנגדן ד' דגלים אף כך סיבב לכסאו ד' מלאכים: מיכאל וגבריאאל ואוריאאל ורפאל. מיכאל בימינו כנגד ראובן . . . אוריאאל משמאלו כנגד דן שהוא בצפון . . . גבריאאל מלפניו כנגד מלכות יהודה ומשה ואהרן שהיו במזרח . . . רפאל כנגד אפרים . . . שהוא במערב . . .", במדבר רבה ב' ט'.

³⁸ רבי ישראל פרידמן (ג' בתשרי התקנ"ז (1796) - ג' בחשוון ה'תרי"א (1850)), מייסד שושלת רוזין והאדמו"ר הראשון שלה, נינו של רבי דב בער ממעזריטש ("המגיד ממעזריטש"), תלמידו הגדול וממשיך דרכו של רבי ישראל בעל שם טוב (הבעש"ט), מייסד תנועת החסידות.

³⁹ "ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ, נצר מטעו (מטעי קרי) מעשה ידי להתפאר", ישעיה ס' כ"א.

⁴⁰ לפי דברי סבו של יואב, הלל הרשושנים ז"ל, משפחתו היא מצאצאי ר' ישראל מרוזין זצ"ל.

⁴¹ "שיר המעלות אשרי כל-ירא ה' ההלך בדרכיו. יגיע פניך כי תאכל אשריך וטוב לך. אשתך כגפון פריה בירפתי ביתך, בניך כשתלי זיתים סביב לשלחןך", תהילים קכ"ח א'-ג'.

⁴² יואב הי"ד נהרג מכדור של צלף שפגע ברקתו.

צלף, צמח רב-שנתי. פריו קרוי אביונה. סוג של צלף גדל בין אבני הכותל המערבי.

"רבי אליעזר אומר הצלף מתעשר תמרות ואביונות וקפריסין, רבי עקיבא אומר אינו מתעשר אלא אביונות בלבד", מסכת ברכות דף ל"ו עמוד ב'.
 "דאמר רבי שמעון בן לקיש: ג' עזין הן: ישראל באומות, כלב בחיות, תרנגול בעופות, ויש אומרים אף עז בבהמה דק, ויש אומרים אף צלף באילנות", מסכת ביצה דף כ"ח עמוד ב'.
 43 "מה-ט"בו אהליך יעקב", במדבר כ"ד ה'.
 44 "וגם חרבונה זכור לטוב", מתוך הפסוקים הנאמרים לאחר קריאת מגילת אסתר, כמוזכר בירושלמי, מסכת סופרים פרק י"ד הלכה ו'.
 45 סיפורם מובא במסכת תענית דף י"ח עמוד ב'.
 46 "הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן", מסכת בבא בתרא דף י' עמוד ב'.
 47 "אשכנז חצי מדם", דברים ל"ב מ"ב.
 48 לפי ההלכה, יואב הי"ד נקבר בבגדי הצבא שלבש כשנהרג, המוכתמים בדמו.
 49 "אמר ר' יהושע בן לוי: שני שערי כדכד יש בגן עדן ועליהם ס' רבוא מלאכי השרת, וכל אחד מהם זיו פניהם כזוהר הרקיע מבהיק, ובשעה שהצדיק בא אצלם מפשיטין מעליו הבגדים שעמד בהן בקבר ומלבישין אותו ח' בגדים של ענני כבוד ושני כתרים נותנין על ראשו . . .", ילקוט שמעוני בראשית פרק ב' סימן כ'.
 50 תהילים ע"א ז'.
 51 "נקדש את שמך בעולם כשם שמקדישים אותו בשמי מרום" – מתוך "קדושה" נוסח אשכנז.
 52 "דאמר ר' שמעון בן לקיש . . . באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר: 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם'", מסכת פסחים דף נ"ו עמוד א'.
 53 "שקט - לרשעים, רע להן ורע לעולם; לצדיקים, הנאה להן והנאה לעולם", מסכת סנהדרין דף ע"א עמוד ב'.
 54 "יהי-שלום בחילך, שלוה בארמנותיך", תהילים קכ"ב ז'.
 55 תפילה לעילוי נשמת המת.
 56 "שמואלו תחת לראשי - אלו ענני הכבוד שהיו מקיפים את ישראל מלמעלה ומלמטה", מדרש זוטא שיר השירים פרשה ב'.
 57 שיר השירים ב' ט'.
 58 עפאים - קבוצת ענפים. "מבין עפאים, יתנו-קול", תהילים ק"ד י"ב.
 59 מנחה, מתנה. "מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו, מלכי שבא ושבא אשכנז יקריבו", תהילים ע"ב י'.
 60 שמואל ב' י"ד ל'.
 61 סרן אריאל חובב הי"ד, בן ניסים וחפציבה, נולד בבני-ברק, בה' בתמוז תשל"ו (3.7.1976), נהרג בקרב במחסום ואדי חרמיה שבאזור בנימין, ביום י"ט באדר תשס"ב (3.3.2002), בן 25 היה בנופלו. נטמן בחלקה הצבאית בבית-העלמין באלקנה.
 62 מחובב - אריאל חובב הי"ד.
 63 שופטים ה' י"ח.
 64 שמואל א' ט"ז י"ב.
 65 סמ"ר נועם ליבוביץ הי"ד, בן יהודה ולאח, נולד בפתח-תקווה בי"ח באדר ב' תשמ"א (24.3.1981), נרצח בפיגוע מחבל-מתאבד אור לא' בטבת תשס"ד (25.12.2003) בצומת גהה. בן 22 היה בהירצחו. נטמן בחלקה הצבאית בבית-העלמין באלקנה. נועם הירבה לשיר ולפרוט על גיטרה.
 66 ירמיה כ"ג כ"ט.
 67 סמ"ר יוסף טויטו זק"ל, בן אלעזר ודינה, נולד בכ' בתמוז תשל"א (29.7.1971), נפל בקרב באיתמר בי' בתמוז תשס"ב (20 ביוני 2002), בפיגוע שבו נרצחו בדם קר רחל שבו הי"ד וילדיה נריה, צביקה ואבישי הי"ד. יוסף היה מורה במקצועו, ומפקד כיתת הכוננות בישוב ביום הפיגוע. הוא שמע יריות מכיוון בית משפחת שבו, ובלי להסס יצא עם נשקו ורץ לבית הסמוך לביתו. בכניסה לבית נורה על-ידי המחבל שהתבצר במקום. הוכר כחלל צה"ל נטמן בחלקה הצבאית בבית-העלמין באיתמר.
 68 בראשית מ' ט"ו.
 69 מלכים ב' ב' י"א.
 70 שיר השירים ח' ו'.
 71 סמ"ר נועם בהגון הי"ד, בן בנימין וחנה, נולד בבני-ברק בשבת ד' באב תשמ"ב (23.7.1982), נהרג בעת פעילות מבצעית ברצועת עזה כשהטנק שלו עלה על מטען רב-עוצמה, בשבת קודש פרשת 'תצווה', י"ג באדר א' תשס"ג (15.2.2003). בן 20 וחצי היה בנופלו. נטמן בחלקה הצבאית בבית-העלמין בפתח-תקווה.
 72 ז'ה הגון - נועם בהגון הי"ד.
 73 תהילים ק"ד ד'.
 74 חצר-מוות הוא כינוי מליצי לבית-עלמין. גם מדור הנפשות הקדושות של המלאכים בעולם התחתון נקרא חצר מות.
 75 רס"ן אילן מאיר רייז, נולד ב-ו' בשבט ה'תשל"ג, 9.1.1973, במוצש"ק, אור לי"א במרחשוון תשס"ט, 9.11.2008. אילן היה נשוי לללי שטיינר, בתם של מאיר ובלה שיחיו, ממייסדי הישוב אלקנה, אב לארבעה ילדים. נטמן בחלקה הצבאית בבית-העלמין באלקנה.
 76 שופטים ה' כ"ז.
 77 הובלג = התאפק, נעצר, נבלם.
 78 נפטר מדום לב בעת משחק כדורסל באולם הספורט באלקנה.
 79 קבור לצידו של יואב.
 80 משוּאָה = מדורה מאירה למרחק. אילן שירת כמנהל פרויקט "משואה" במערך התקשוב במפקדת זרוע היבשה (מז"י).
 81 ראה "על השחיטה" מאת חיים נחמן ביאליק.
 82 בכ"ו בשבט תשס"ז, כבר עברו יותר מחמש-עשרה שנה לנפילת יואב.
 83 מתוך "קרובה" (פיוט) הנאמרת בקהילות אשכנז ביום א' של ראש-השנה בשחרית, וביום ב' של ראש-השנה במוסף.
 84 המפיוט "וכל מאמינים" המיוחס ליני, אחד מקדמוני פייטני ישראל (המאה הששית או השביעית), נאמר על ידי קהילות אשכנז בתפילת מוסף של ראש-השנה ושל יום הכיפורים לאחר הקדושה..

85 "אל-תשלח ידך אל-הנער", בראשית כ"ב י"ב.

86 שמות ל"ב א'.

87 "בְּקִרְאֵי עֲנֵנִי אֱלֹהֵי צְדָקִי בְּצַר הַרְחַבְתָּ לִּי חֲנִנִי וְשָׁמַעַתְּ תַּפְלִתִּי", תהילים ד' ב'.

88 תהילים י"א ה'.

89 "דוֹדֵי יָרְדוּ לָגֹנֹו לְעֲרוּגוֹת הַבְּשָׂם לְרַעוֹת בְּגָנִים וְלִלְקֹט שׁוֹשְׁנִים", שיר השירים ו' ב'.

90 "בְּצִלּוֹ חֲמֻדָּתִי וְיִשְׁבַּתִּי", שיר השירים ב' ג'.

91 שיר השירים ב' ט"ז.

92 ראש-חודש אדר ב' תשס"ח.

93 שְׁפָרִיר - אהל, אפריון, חופה. "וְשָׁמַעַתְּ כִּסְאוֹ מִמַּעַל לְאַבְנֵי הָאֵלָה אֲשֶׁר טָמְנָתִי, וְנָטָה אֶת-שִׁפְרוֹו (שְׁפָרִירוֹ קרי) עֲלֵיהֶם", ירמיהו מ"ג י'.

94 "וַיְמִי הַפּוֹרִים הָאֵלָה לֹא יַעֲבְרוּ מֵתוֹךְ הַיְהוּדִים וְזָכְרָם לֹא-יִסּוּף מִזְרַעִם", מגילת אסתר ט' כ"ח.

95 "שִׁכַּל הַמוֹעֲדִים עֵתִידִים בְּטִלִּים, וַיְמִי הַפּוֹרִים אֵינֶם בְּטִלִּים לְעוֹלָם, שְׁנֵאמַר וַיְמִי הַפּוֹרִים הָאֵלָה לֹא יַעֲבְרוּ מֵתוֹךְ הַיְהוּדִים", מדרש משלי, פרשה ט' פ"ב.

המקור מופיע בתלמוד הירושלמי, מסכת מגילה פרק א' הלכה ה'.

הרמב"ם כותב בהלכות מגילה פרק ב' הלכה י"ח: "כל ספרי הנביאים וכל הכתובין עתידין ליבטל לימות המשיח חוץ ממגילת אסתר הרי היא קיימת כחמישה חומשי תורה וכהלכות של תורה שבע"פ שאינן בטילין לעולם ואע"פ שכל זכרון הצרות יבטל שנאמר כי נשכחו הצרות הראשונות וכי נסתרו מעיני ימי הפורים לא יבטלו שנאמר וימי הפורים האלה לא יעברו מפי היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם".

96 אושפיזין - בארמית "אורחים", הם נשמות שבעה אבות הבאים להתארח בסוכה בשבעת ימי חג הסוכות. מקורו בתורת הקבלה ובספר "הזוהר" (אמור ק"ג-ק"ד). בכל יום מגיע לסוכה, "אורח היום", ועמו מגיעים האורחים האחרים. סדר האושפיזין לפי המנהג הספרדי והחסידי (לפי ספר הזוהר): ביום הראשון אברהם, ביום השני יצחק, ביום שלישי יעקב, ביום הרביעי משה, ביום החמישי אהרן, ביום השישי יוסף, וביום השביעי דוד.

סדר האושפיזין לפי המנהג האשכנזי (לפי סדר הדורות): ביום הראשון אברהם, ביום השני יצחק, ביום שלישי יעקב, ביום הרביעי יוסף, ביום החמישי משה, ביום השישי אהרן, וביום השביעי דוד.

97 " . . . וַהֲקִמְנוּ עָלָיו שְׁבַע רָעִים וְשָׁמְנָה נְסִיכֵי אָדָם", מיכה ה' ד'. הרועים הם האושפיזין שתוארו בהערה לעיל. הם ממשיכים להיות מנהיגי ישראל בכל הדורות, גם בזמן הזה, ומשפיעים ישירות על נפשו של כל אחד מאיתנו.

98 "שָׁמְנָה נְסִיכֵי אָדָם" הם: ישי, שאול, שמואל, עמוס, צפניה, צדקיה, משיח ואליהו. גם הם משפיעים על נשמות ישראל בכל הדורות. מסכת סוכה דף נ"ב עמוד ב'.

99 טרוטי עיניים, שוקלים וטרים - רועי רוט ה"ד.

100 "שִׁקְלָא וטריא", בארמית "לקיחה וזריקה", זו דרך לימוד תלמודית של משא ומתן בין אמוראים.

101 רועי רוט ה"ד, נולד בכפר-סבא ב (0), נרצח בידי מחבל בעת לימוד בישיבת "מרכז הרב" בירושלים, בערב ר"ח אדר ב' תשס"ח (6.3.2008). בן 18 בהירצחו. הובא למנוחות עולמים בבית-העלמין באלקנה.

102 רועי ה"ד קבור במפלס התחתון בבית-העלמין באלקנה.

103 רועי ה"ד למד בישיבת "מרכז הרב" בירושלים.

104 ישיבה של מעלה - כינוי ל"עולם הבא".

105 "חֲרַב עוֹרֵי עַל רַעִי", זכריה י"ג ז'.

106 "שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל, שְׁמֹר שְׂאֲרֵי יִשְׂרָאֵל, וְאֵל יֵאָבֵד יִשְׂרָאֵל, הָאוֹמְרִים שְׁמַע יִשְׂרָאֵל", מתוך תפילות תחנון וסליחות.

107 "רַעֲדָה אֲחֻזְתֶּם שָׁם, חֵיל כִּיּוֹדָה", תהילים מ"ח ז'.

108 "וַיִּרְכַּב עַל-כְּרוֹב וַיַּעַף, וַיֵּדָא עַל-כְּנָפֵי-רוּחַ", תהילים י"א. "הַשָּׁם-עֵבִים רְכוּבוֹ, הַמְהַלֵּךְ עַל-כְּנָפֵי-רוּחַ", תהלים ק"ד ג'.

109 " . . . וְאָרְאָה אֶת-ה' יֹשֵׁב עַל-כִּסֵּא רָם וְנִשְׂא, וְשׁוֹלֵו מְלֵאִים אֶת-הַהֵיכָל. שְׂרָפִים עֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ . . .", ישעיהו ו' א-ב'.

110 מנחם, שילה ינון וחנניה - אלה שמותיו של המשיח: " . . . ורבי יוחנן אמר למשיח. מה שמו? דבי רבי שילא אמרי שילה שמו, שנאמר: 'עד כי יבא שילה', דבי רבי ינאי אמרי: ינון שמו, שנאמר: 'יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו'. דבי רבי חנניה אמר: חנניה שמו, שנאמר: 'אשר לא אתן לכם חנינה', ויש אומרים: מנחם בן חזקיה שמו, שנאמר: 'כי רחק ממני מנחם משיב נפשי'. סנהדרין דף צ"ח עמוד ב'.

111 ריחנם - ריחן וריחן. ריחן - מקום נפילתו של יואב ה"ד, נהרג בין ריחן וסוג'וד בדרום לבנון.

112 "כְּנָשָׁר וְעִיר קִנּוּ עַל-גּוֹזְלָיו וְרַחֵף יִרְחֵף יִפְרֹשׁ כְּנָפָיו וַיִּקְחֵהוּ וַיִּשְׂאֵהוּ עַל-אֲבָרְתוֹ", דברים ל"ב י"א.

113 " . . . וְאֵלּוּ פִּינוּ מֵלֹא שִׁירָה פִּיָם. וְלִשׁוֹנָנוּ רָנָה כְּהַמּוֹן גְּלוֹי. וְשִׁפְתוֹתֵינוּ שָׁבַח כְּמַרְחָבֵי רַקִּיעַ . . .", מתוך תפילת "נשמת כל חי", הנאמרת בתפילת שחרית בשבתות וחגים, וכן בליל הסדר וכלולה בהגדה. היא נאמרת גם על ידי יחידים אשר ניצלו מצרה. מוזכרת כבר בתלמוד: "מאי ברכת השיר? רב יהודה אמר: 'הללוך ה' אלקינו', ורבי יוחנן אמר: 'נשמת כל חי' (מסכת פסחים דף ק"ח עמוד א'), והושלמה ונסדרה לבסוף בתקופת הגאונים.

114 ראה הערה 95. ג'בל סוג'וד - מלשון סגידה, תפילה. לפי המסורת בראש ההר מצוי קברו של אהליאב בן אחיסמך למטה דן, עוזרו של בצלאל בן אורי, בונה המשכן (שמות ל"א ו'). לפי עדויות בכתב ובעל-פה, היה עליו בית-עלמין יהודי של יהודי צידון ודרום-לבנון ואשר שימש עד לתחילת המאה העשרים. ראה ספרו של זאב וילנאי "מצבות קודש בארץ-ישראל", עמ' קל-קלב, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ג.

115 כינוי לקב"ה.

116 "עַל כֵּן אוֹדֶךָ ה' בְּגוֹיִם וְלִשְׁמַן אֲזַמֵּר", שמואל ב' כ"ב ב'.

117 "שִׁמְחֵנוּ, כִּימוֹת עֲנִיתָנוּ, שְׁנוֹת רָאִינוּ רַעָה", תהילים צ' ט"ו.

118 "הַגִּנִּי מַעְלָה-לָהּ אֲרַכָּה וּמִרְפָּא, וּרְפָאתִים", ירמיהו ל"ג ז'.

119 "עַד-אֲנָה ה' תִּשְׁכַּחֲנִי נֶצַח, עַד-אֲנָה תִּסְתִּיר אֶת-פְּנֵיךָ מִמֶּנִּי", תהילים י"ג ב'.

120 חֲבִיּוֹן - מקום נסתר. "וְנִגְהָ כְּאוֹר תִּהְיֶה קְרָנִים מִיָּדוֹ לוֹ וְשֵׁם חֲבִיּוֹן עִזָּה", חבקוק ג' ד'.

על-פי הפיוט "אל מסתתר בשְׁפָרִיר חֲבִיּוֹן" שחיבר ר' אברהם מימין, שחי בצפת במאה ה-16, והיה תלמידו של המקובל ר' משה קורדובירו.

121 "לֹא-יָבוֹא עוֹד שְׁמֵשֶׁךְ וַיִּרְחַךְ לֹא יֵאָסֵף, כִּי ה' יִהְיֶה-לְךָ לְאוֹר עוֹלָם, וְשָׁלְמוּ, יְמֵי אֲבֻלְךָ", ישעיהו ס' כ'.

122 "וַאֲנִי בַּה' אֶצְפָּה, אוֹחִילָה לְאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, יִשְׁמְעֵנִי אֱלֹקֵי", מיכה ז' ז'.

וכן "אוֹחִילָה לְאֵל אַחֲלָה פָּנָיו, אֲשַׁאֲלָה מִמֶּנּוּ מַעֲנָה לְשׁוֹן", מתוך תפילת מוסף של יום הכיפורים.
¹²³ "לְכוּ וּרְאוּ מַפְעָלוֹת אֱלֹקִים, נוֹרָא עֲלִילָה עַל-בְּנֵי אָדָם", תהילים ס"ו ה'.

¹²⁴ "מִיכָאֵל שֵׁר יִשְׂרָאֵל" - "וְכָל זְמַן שֶׁהָיוּ יְרוּשָׁלַיִם וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ קַיִימִים לְמַטָּה, וְהָיָה כֹהֵן גָּדוֹל מְזַרְעֵ אַהֲרֹן עֹמֵד וּמְקַרֵּב קוֹרְבָנוֹת לְפָנָי הַקַּב"ה וּמִיכָאֵל שֵׁר הַגָּדוֹל הַעֹמֵד עַל יִשְׂרָאֵל, הִיָּה מְמוֹנָה כִּכְהֵן גָּדוֹל עֹמֵד וּמְקַרֵּב קוֹרְבָנוֹת לְמַעַלָּה לְפָנָי הַקַּב"ה" - מסכתות קטנות מסכת שמחות ספר חיבוט הקבר פרק א הלכה א.

¹²⁵ מיכאל, אליהו וגבריאל – הם שלושת מבשרי הגאולה. ראה גם "מִיכָאֵל שֵׁר יִשְׂרָאֵל, אֱלִיָּהוּ וְגַבְרִיאֵל, בּוֹאוּ נָא עִמָּנוּ הַגּוֹאֲלִים", מתוך הפיוט "הַמְּבַדִּיל בֵּין קִדְשׁ לְחֹל" המושר במוצאי-שבת, שחובר בידי יצחק הקטן, פייטן שאין ידוע עלו דבר, ושמו חתום בראשי הבתים של השיר בנוסחו המלא.

¹²⁶ "אֵל נוֹרָא עֲלִילָה, הַמְצִיא לָנוּ מַחִילָה . . . מִיכָאֵל שֵׁר יִשְׂרָאֵל, אֱלִיָּהוּ וְגַבְרִיאֵל - בְּשָׂרוֹ נָא הַגּוֹאֲלָה", אלה משפטי הפתיח והסיומת של הפיוט "אֵל נוֹרָא עֲלִילָה" הפותח את תפילת נעילה של יום הכיפורים בקהילות ספרד. חובר בידי ר' משה אבן-עזרא ("הַסֵּלַח", 1055-1140 לערך), רב, ופילוסוף, ומגדולי המשוררים היהודים בכל הזמנים, חי בספרד.

¹²⁷ "הִנְנּוּ אֲתָנוּ לָךְ, כִּי אַתָּה ה' אֱלֹקֵינוּ", ירמיהו ג' כ"ב.

¹²⁸ "וַיְהִי ה' מְשַׁבֵּב לְדָךְ, מִשְׁגֵּב לְעֵתוֹת בְּצָרָה", תהילים ט' י'.

¹²⁹ "אֲתָאנוּ לְחֵלוֹת פָּנֶיךָ . . . נָא אֵל תְּשִׁיבֵנוּ רִיקָם מִלְּפָנֶיךָ", מתוך הסליחות של חודש אלול המושרות בקהילות יהודי המזרח וצפון-אפריקה, והנאמרות בראש-השנה וביום הכיפורים.

¹³⁰ "בְּגִלְלֵ אַבּוֹת תּוֹשִׁיעַ בְּנֵים. וְתִבִּיא גְּאֻלָּה לְבָנֵי בְנֵיהֶם", סיומת לפיוטי גאולה רבים בנוסח אשכנז.

¹³¹ בְּצָרוֹן - לִירוּשָׁלַיִם עִיר מְבֻצָּרָה. "שׁוּבוּ לְבְּצָרוֹן, אֲסִירֵי הַתְּקוּהָ", זכריה ט' י"ב.

¹³² "נָאִם ה' אֱלֹקִים, מְקַבֵּץ נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל", ישעיהו נ"ו ח'.

¹³³ "וְזָרְחָה לָכֶם יְרֵאֵי שָׁמַי שְׁמֵשׁ צְדָקָה וּמְרַפָּא בְּכַנְפֵיהָ, וַיִּצְאֲתֶם וּפְשַׁתֶּם פְּעֻלֵי מְרַבֵּק", מלאכי ג' כ'.

¹³⁴ "אֲבִינּוּ מִלְּכָנוּ, פָּתַח שַׁעֲרֵי שָׁמַיִם לְתַפְלָתָנוּ", מתפילת "אֲבִינּוּ מִלְּכָנוּ" הנאמרת בעשרת ימי תשובה ובתעניות-ציבור.

¹³⁵ "שׁוֹעֲתָנוּ קָבֵל וּשְׁמַע צַעֲקוֹתָנוּ, יוֹדֵעַ תַּעְלוּמוֹת", מתוך תפילת "אֲנָא בְּכַח גְּדֻלַּת יְמִינְךָ" המיוחסת לרבי נחוניא בן הקנה, תנא בן הדור השני, חי בתקופת בית שני, ונפטר סמוך לחורבן הבית.

¹³⁶ "קוֹלֵי שְׁמַעְתָּ, אֶל-תַּעֲלֵם אֲזַנְךָ, לְרוּחֹתֵי לְשׁוֹעֲתֵי", איכה ג' נ"ו.

¹³⁷ "ה' קָרָאתִיךָ חוֹשָׁה לִי, הֶאֱזִינָה קוֹלֵי בְּקִרְאֵי-לָךְ", תהילים קמ"א א'.

¹³⁸ "וַיֵּאמֶר שְׁלַחֲנִי כִי עָלָה הַשָּׁחַר", בראשית ל"ב כ"ו.

¹³⁹ "בָּא זְמַן הַגּוֹאֲלָה", פיוט המושר בעיתות שמחה.

¹⁴⁰ "אֲנִי ה', בְּעֵתָה אַחֲשֵׁנָה", ישעיהו ס' כ"ב.

¹⁴¹ שילה - אחד משמותיו של המשיח. סנהדרין דף צ"ח עמוד ב'.

¹⁴² מתוך השיר "מעל פסגת הר הצופים" מאת אביגדור המאירי.